

WARSZAWA
MIASTO PAMIĘCI
MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

ANTONINA TELICKA-BONECKA, JAROSŁAW BONECKI

ANTONINA TELICKA-BONECKA, JAROSŁAW BONECKI

WARSZAWA 2023

MIASTO PAMIĘCI REPRESJE NIEMIECKIE WOBEC MIESZKAŃCÓW WARSZAWY W TRAKCIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Przedmiot: **Historia**

Czas przeznaczony na realizację zagadnienia: 1 godzina 30 minut (dwie godziny lekcyjne).

Dział programowy z **Podstawy Programowej:**

- PP. IV.8.1** porównuje cele i metody polityki niemieckiej i radzieckiej w okupowanej Polsce;
- PP. IV.8.3** wyjaśnia przyczyny i opisuje skutki wybuchu Powstania Warszawskiego oraz ocenia postawę aliantów i Związku Radzieckiego wobec powstania;
- PR. IV.V.8.1** opisuje przebieg i następstwa wojny obronnej Polski w 1939 r.;
- PR. IV.V.8.3** wskazuje podobieństwa i różnice w polityce obu okupantów wobec narodu polskiego;
- PR. IV.V.8.6** wyjaśnia uwarunkowania polityczne i charakteryzuje czyn zbrojny Powstania Warszawskiego.

Cele kształcenia – wymagania ogólne:

Uczeń:

- dostrzega ciągłość procesów historycznych,
- wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe analizowanych wydarzeń,
- rozpoznaje rodzaje źródeł,
- wyszukuje, integruje i analizuje informacje z różnych źródeł,
- przedstawia argumenty uzasadniające własne stanowisko,
- znajduje w okolicy szkoły i miejsca zamieszkania tablice pamięci.

Cel ogólny lekcji:

Przedstawienie polityki okupanta niemieckiego wobec polskiego narodu na przykładzie Warszawy w latach 1939–1945. Zapoznanie uczniów z miejscami pamięci, które pod nazwą Tablice Tchorka znajdują się w Warszawie.

Cele operacyjne nauczania i cele wychowania:

– Na poziomie wiadomości uczeń:

Antonina Telicka-Bonecka, Jarosław Bonecki „Warszawa miasto pamięci. Warszawa miasto bohaterów. Materiały dydaktyczne”

Copyright © Antonina Telicka-Bonecka, Jarosław Bonecki i Fundacja „Towarzystwo Projektów Edukacyjnych”, Warszawa 2023

Wydawca: Towarzystwo Projektów Edukacyjnych

Projekt graficzny i łamanie: Przemysław Banasiewicz

Ilustracje zostały udostępnione przez Muzeum Miasta Warszawa, Muzeum Wojska Polskiego, NAC oraz pochodzą z zbiorów autora.

Dofinansowano przez Instytut Rozwoju Języka Polskiego im. świętego Maksymiliana Marii Kolbego ze środków Ministra Edukacji i Nauki

Projekt realizowany we współpracy z Zrzeszeniem Nauczycieli Polskich w Ameryce

ISBN 978-83-67848-22-0

- wyjaśnia znaczenie terminów: Generalne Gubernatorstwo, okupacja, Centralny Plan Wschodni, getto, obóz koncentracyjny, obóz zagłady, plan Pabsta, „Akcja AB”, wagony tramwajowe „Tylko dla Niemców” (niem. Nur für Deutsche), rasa panów, zbiorowe egzekucje, łapanka, Pawiak, odpowiedzialność zbiorowa, więzienie w al. Szucha, powstanie w getcie warszawskim, ŻOB (Żydowska Organizacja Bojowa), ŻZW (Żydowski Związek Wojskowy), Akcja „Burza”, Powstanie Warszawskie, brygada RONA, Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy w Berlinie, „Semper Invicta” (Zawsze niezwyciężona),
- wymienia wydarzenia związane z datami: 12.10.1939 r. (utworzenie Generalnego Gubernatorstwa), maj – lipiec 1940 r. („Akcja AB” na terenie Generalnego Gubernatorstwa), grudzień 1939 r. – lipiec 1941 r. (egzekucje w Palmirach), 1 października 1940r. (Niemcy przemianowali plac Saski na Adolf Hitler Platz), 12.11.1943 r. (trzy egzekucje uliczne w Warszawie), 9.10.1942 r. – sierpień 1944 r. (utworzenie rozkazem Himmlera Koncentrationslager Warschau), 8.05.1940 r. (pierwsza uliczna łapanka w Warszawie), 27.12.1939 r. (egzekucja w Wawrze), 1.02.1944 r. (zamach na Kutschere), 2.10.1940 r. (powstanie getta w Warszawie), 19.04.1943 r. (wybuch powstania w getcie), 1.08.1944 r. (wybuch Powstania Warszawskiego), 5–7.08.1944 r. masakra ludności cywilnej na Woli, 2.11.1939 r. (uchwałą Rady Ministrów RP Warszawa została odznaczona Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari),
- zna następujące postaci i ich działalność: Hans Frank, Friedrich Pabst, Franz Kutschera, Bronisław Kamiński, Heinz Reinefarth, Oskar Dirlwanger,
- przedstawia zbrodnie hitlerowskie wobec polskiego społeczeństwa w Warszawie w czasie II Wojny Światowej w latach 1939–1944.

– Na poziomie umiejętności uczeń:

- rozróżnia odmienne formy represji stosowane wobec polskiego społeczeństwa w Warszawie w latach 1939–1944;
- wskazuje na mapie: Warszawę, Palmiry, Wawer, Pragę, Wolę;
- charakteryzuje działania niemieckiego okupanta wobec mieszkańców Warszawy w trakcie II Wojny Światowej;
- korzystając z różnych źródeł, analizuje zasięg i różnorodność represji niemieckich wobec polskiego społeczeństwa w Warszawie w latach 1939–1944;
- analizuje przyczyny ofiar i zniszczeń dokonanych w czasie okupacji na mieszkańcach i mieście Warszawa;
- rozpoznaje w Warszawie tablice pamięci tzw. Tablice Tchorka.

Cele wychowania:

kształtowanie symbolu godności i oporu mieszkańców oraz miasta Warszawy wobec represji okupanta hitlerowskiego w czasie II Wojny Światowej.

Typ lekcji:

Lekcja wprowadzająca nowy materiał z wykorzystaniem dotychczasowej wiedzy.

Metody nauczania:

Praca pod kierunkiem z wykorzystaniem mapy, źródeł historycznych, filmu i tablicy interaktywnej, burza mózgów, dyskusja.

Zasady nauczania:

Zasada pogłębłości, łączenia teorii z praktyką, świadomego i aktywnego uczestnictwa.

Środki dydaktyczne:

- Podręcznik, teksty źródłowe, fragmenty filmów, komputer z dostępem do internetu, rzutnik multimedialny, kartki formatu A3 i flamastry,
- prezentacja multimedialna opracowana przez autorów,
- *Multimedialny ćwiczeniowy Atlas Historyczny*, MERIDIAN, 2007 r.,
- *Atlas historyczny. Dzieje Polski na mapach interaktywnych*. Nowa Era,
- Witold Rawski, *Miasto pamięci*, Warszawa 2019,
- Adam Dziurok, Marek Gołęzowski, Łukasz Kamiński, Filip Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989.*, IPN, Warszawa 2014.

Forma pracy:

Indywidualna, grupowa i zespołowa.

Tok lekcji:

1. Czynności organizacyjne. Podanie tematu i uświadomienie celów zajęć.
2. Wprowadzenie nauczyciela z wykorzystaniem prezentacji multimedialnej przygotowanej przez autorów.
3. Wyjaśnienie nowych pojęć.
4. Lekcja właściwa:

- Przedstawienie pośrednich i bezpośrednich przyczyn represji niemieckich wobec mieszkańców Warszawy w trakcie II Wojny Światowej,
- Omówienie sytuacji politycznej, która doprowadziła do represji niemieckich wobec polskiego społeczeństwa w Warszawie w latach 1939–1944,
- Losowanie przez uczniów przydziału do poszczególnych grup 5–6 osobowych,
- Przydzielenie poszczególnym grupom zadań i określenie czasu do przygotowania wypowiedzi – 15–20 minut – przez nauczyciela.

Grupa 1 – Warszawa podczas walk we wrześniu 1939 roku

We wrześniu 1939 r. Warszawa stoczyła swoją walkę o niepodległość, za którą 2.11.1939 r. uchwałą Rady Ministrów RP została odznaczona Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari.

W czasie walk obronnych poległo w mieście około 2000 żołnierzy i około 10 000 osób z ludności cywilnej, a zniszczeniu uległo ok. 10% zabudowy miasta.

Jesteście mieszkańcami Warszawy. Korzystając z własnej wiedzy i przygotowanych dla was tekstów źródłowych, przedstawcie historię swoich działań w formie relacji lub scenariusza do filmu. Warto ubarwić je filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Źródła nr 1–3, możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 2 – Represje niemieckie wobec polskiego narodu w Warszawie podczas okupacji

Lata wojny i okupacji hitlerowskiej w Warszawie to czas pełen dramatycznych wydarzeń. Okupant hitlerowski zastosował cały szereg represji wobec społeczności Warszawy, spotykając się z jej zdecydowaną reakcją.

Jesteście młodymi ludźmi wchodzącymi w dorosły świat okupowanej Warszawy. Przedstawcie swoją historię w formie krótkich relacji lub pamiętnika ubarwionego filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 4–6, możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 3 – Powstanie w getcie warszawskim od 19 kwietnia do maja 1943 roku

Hitlerowcy utworzyli w 1940 r. w Warszawie getto dla ludności żydowskiej. W kwietniu 1941 r. w obrębie jego murów, tzn. „dzielnicy żydowskiej”, znajdowało się ok. 450 tys. osób. Do jego likwidacji w 1943 roku zdecydowana większość zmarła lub została zamordowana. To przykład zaplanowanej przez okupanta polityki ludobójstwa na żydowskich mieszkańcach Warszawy w największym getcie w Generalnym Gubernatorstwie i całej okupowanej Europie.

Jesteście historykami badającymi niemieckie represje wymierzone w żydowską społeczność Warszawy. Zaprezentujcie swoje rozważania w formie krótkich relacji lub wywiadów ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Źródła nr 7–9, możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 4 – Powstanie Warszawskie w 1944 roku i zagłada miasta przez okupanta

Historia mieszkańców i miasta Warszawa szczególnie wiąże się z walkami podczas Powstania Warszawskiego od 1.08 do 2.10.1944 roku. Warszawiancy i ich walczące miasto zostali szczególnie doświadczeni niemieckimi represjami. Dotknęły one ludzi, zabudowy mieszkalnej, zakładów produkcyjnych, zabytków i polskiego ruchomego dziedzictwa kulturowego.

Jesteście korespondentami wojennymi. Korzystając z własnej wiedzy i przygotowanych dla was źródeł, przedstawcie przygotowane przez was działania w formie krótkich listów lub relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Źródła nr 10–12, możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

5. Członkowie poszczególnych grup szukają informacji do swojego zadania, wykorzystując podane źródła oraz interaktywne zasoby wybranych archiwów i muzeów kryjących wiedzę o represjach niemieckich w Warszawie podczas II Wojny

Światowej w latach 1939–1944.

6. Liderzy poszczególnych grup prezentują przygotowane prace na przydzielone zadanie. Korzystając z możliwości rzutnika/tablicy interaktywnej dokonują analizy:
 - interaktywnej mapy z własnymi dopiskami,
 - kierunków walk,
 - prezentacji filmów, tekstów źródłowych itp.
7. Podsumowanie i komentarz dotyczący pracy wszystkich grup na zajęciach przez nauczyciela. Udzielenie informacji zwrotnej i oceny pracy na lekcji.
8. Rekapitulacja pierwotna. Na zajęciach realizowanych w wymiarze 1 godzina 30 minut, analiza zamieszczonych niżej źródeł ikonograficznych.
9. Podanie pracy domowej.

Bibliografia – Witold Rawski, *Miasto pamięci*, Warszawa 2019

Dokonaj analizy zamieszczonych źródeł ikonograficznych i odpowiedz na pytanie.

Zamek Królewski przed wybuchem II Wojny Światowej

Pożar Zamku Królewskiego 11 września 1939 r.

Ruiny Zamku Królewskiego w 1945 r.

Na podstawie zamieszczonych źródeł ikonograficznych wyjaśnij, jakie zmiany zaszły w przestrzeni miejskiej podczas II wojny światowej, w okolicy Zamku Królewskiego.

Dla nauczyciela

Proponowana odpowiedź z analizy źródeł.

Zamek Królewski w Warszawie został zniszczony przez niemieckiego okupanta w czasie II Wojny Światowej. We wrześniu 1939 r. wskutek bombardowań lotniczych i ostrzału artyleryjskiego, a następnie wskutek konfiskat zabytkowego i niezabytkowego wyposażenia. Natomiast do ostatecznego zniszczenia zamku doszło we wrześniu 1944 r. w czasie Powstania Warszawskiego, gdy Niemcy wysadzili jego ruiny.

Źródło nr 1, grupa I

Płonąca po nalocie bombowym Warszawa 24.09.1939 r.

Źródło nr 2, grupa I

Przemówienie Adolfa Hitlera na odprawie dowódców armii w sprawie ataku na Polskę 22 sierpnia 1939 r.

(...) Zagłada Polski wysuwa się na pierwszy plan. Celem jest zniszczenie żywej siły, a nie dotarcie do określonej linii. Jeżeli wybuchnie wojna na zachodzie, zagłada Polski także pozostaje zadaniem pierwszoplanowym. Ze względu na porę roku konieczne jest szybkie rozstrzygnięcie.

Dam powód propagandzie dla uzasadnienia wybuchu wojny, obojętnie, czy wiarygodny. Nikt nie będzie pytał później zwycięzcy, czy mówił prawdę, czy nie. Na początku i w czasie prowadzenia wojny nie idzie o prawo, lecz o zwycięstwo.

Wyrzucić z serca litość. Brutalnie postępować. 80 milionów ludzi musi otrzymać, co im się należy. Ich istnienie musi być zabezpieczone. Silniejszy ma rację. Stosować największą surowość.

Konieczna jest szybka decyzja. Niezachwiana wiara w żołnierza niemieckiego. Załamanie następuje jedynie wówczas, gdy nerwy nie dopisują dowódcom.

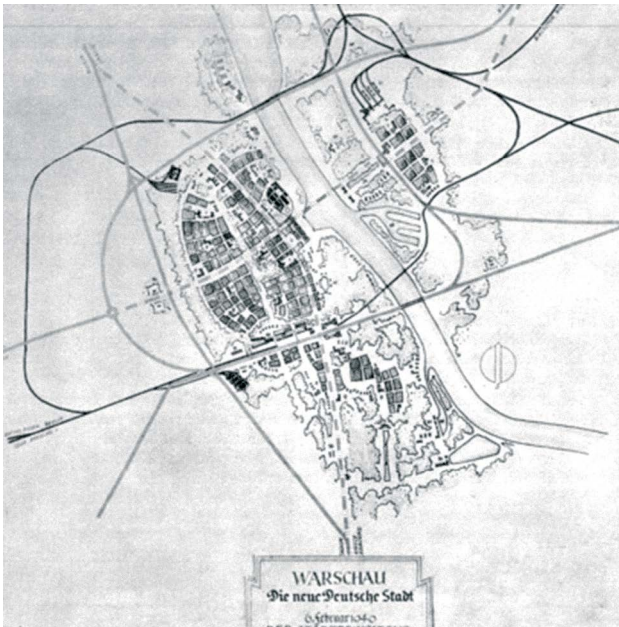
Pierwszym celem jest dotarcie do Wisły i do Narwi. Nasza przewaga techniczna załamie nerwy Polaków. Należy rozbić natychmiast każdą nową formującą się jednostkę polską, wojna musi być wojną na wyniszczenie.

(...) Celem militarnym jest ostateczne zdruzgotanie Polski. Szybkość jest rzeczą najważniejszą. Pościg aż do pełnej zagłady.

Przekonanie, że niemiecki Wehrmacht zda egzamin. Rozkaz do ataku zostanie jeszcze wydany, prawdopodobnie w sobotę rano.

Źródło: *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej*, Warszawa 1965, s. 33

Źródło nr 3, grupa 1

„Nowe niemieckie miasto Warszawa” (plan Pabsta) – projekt powstały pod kierunkiem Friedricha Pabsta z 6 lutego 1940 r.

Źródło nr 4, grupa 2

Przemówienie Hansa Franka w sprawie eksterminacji inteligencji polskiej z 30 maja 1940 r.

Jeśli (...) chcemy osiągnąć cel zupełnego opanowania narodu polskiego (...), to musimy korzystać z czasu. (...) Dlatego uważam tę chwilę za odpowiednią i omówiłem (...) plan pacyfikacji; celem jego jest skończyć w przyspieszonym tempie z masą wicherzycielstwa polityków oporu, znajdujących się w naszych rękach, oraz z typami politycznie podejrzany; plan ten ma równocześnie zrobić porządek z dziedzicznym przez nas bandytyzmem polskim. Przyznaję otwarcie, że kilka tysięcy Polaków, i to przede wszystkim z warstwy przywódców duchowych Polski, przypłaciło to życiem. Chwila ta jednak nakłada na nas, narodowych socjalistów, obowiązek starania się o to, aby naród polski nigdy więcej nie stawiał żadnego oporu. (...) warstwy uznane przez nas obecnie za kierownicze w Polsce należy zlikwidować, co znowu narodzić, należy wykryć i w odpowiednim czasie znów usunąć (...). Nie potrzebujemy tych elementów wprzód wlec do obozów koncentracyjnych w Rzeszy, ponieważ wówczas mielibyśmy tylko kłopoty i niepotrzebną korespondencję z rodzinami, lecz zlikwidujemy te sprawy w kraju. Uczynimy to też w sposób najprostszy (...).

Źródło: A. Patek, Z. Zblewski, *Polska i świat w latach 1918–1993*, Kraków 2001, s. 177–179

Źródło nr 5, grupa 2

Generalny gubernator Hans Frank zapisał w swoim dzienniku pod datą 14.12.1943 r.

(...) gdybyśmy nie mieli Warszawy w Generalnym Gubernatorstwie, to nie mielibyśmy 4/5 trudności, z którymi musimy walczyć. Warszawa jest i pozostanie ogniskiem zamętu, punktem, z którego rozprzestrzenia się niepokój w tym kraju.

Źródło: Władysław Bartoszewski: *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944*. Warszawa: Interpress, 1970, s. 442.

Źródło nr 6, grupa 2

Dnia 22 października 1943 r.

Polowanie na ludzi trwa dalej. Wczoraj trwały łapanki aż do wieczora – w różnych dzielnicach, ale bodaj w najszerszym zakresie na Pradze, gdzie zabito podobno jakiegoś żandarma koło kina „Praga”, blisko Dworca Wileńskiego. Łapanki objęły całą Pragę aż po Grochów, gdzie w charakterze uczestników tej akcji zjawili się i lotnicy. Na tym się jednak nie skończyło. Trwały, zdaje się, łapanki na Pradze i dzisiaj, a gdzieś w popołudniowych godzinach według obiegających pogłosek miała się odbyć na Targowej koło dworca egzekucja, której liczbę ofiar zapowiadano na 40. Odbyła się zaś już inna egzekucja: 10 osób na rogu Wolskiej i Młynarskiej, koło remizy tramwajowej, znów podobno w związku z jakimś zamachem. Ale zamachów jest ciągle dużo – fama ludowa głosi, że to komuniści robią te zamachy, aby prowokować Niemców. Tak

więc gdzieś w rannych godzinach na Nowym Świecie koło Wareckiej rzucono pod niemieckie auto wojskowe granat czy nawet parę granatów – odgłosy eksplozji rozszły się szeroko. Co się tam potem działo, łatwo sobie wyobrazić – ludzie z przerażeniem opuszczali tę dzielnicę, starając się być stamtąd jak najdalej. Przeszkody w ruchu tego rodzaju są zresztą co krok: raz po raz ktoś daje znać, że z jakiegoś punktu nie może się do innego dostać – bo po drodze jest przeszkoda. Co prawda żadne środki ostrożności nie pomagają: łapanki przychodzą najniespodziewaniej w świecie. Dziś rano była łapanka na ul. 6 Sierpnia, koło pomnika Sapera około godz. 7, gdy wszyscy jechali do biur: z tramwaju zaczęto w popłochu uciekać; ale gdy nieliczne osoby pozostałe w wagonie przejechały nie zatrzymane, właśnie tych, którzy wyskoczyli, wyłapano i wsadzono do przygotowanej „budy” czy furgonu (...).

Źródło: Ludwik Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, T. III, lipiec 1943 – luty 1944, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965

Źródło nr 7, grupa 3

Źródło: Plakat z rozporządzeniem gubernatora dystryktu warszawskiego Ludwiga Fischera z 24 listopada 1939 r. o wprowadzeniu znakowania Żydów. (Domena publiczna)

Źródło nr 8, grupa 3

Antoni Szymanowski, naoczny świadek selekcji w getcie warszawskim, 6 września 1942 r.

Kto nie widział tej wędrowki – ten nie pojmie jej grozy. Tłum ogromny, oglupiały, a zarazem wrzący jeszcze strachem i niepokojem posuwał się powolutku ku pobudowanym bramom, gdzie następowała selekcja. Przy żandarmach i SS-manach stali władcy żydowskich robotników: Schulz, dyrektorzy innych „szopów”. Ludzie szli blokami – według miejsca pracy i zamieszkania. Wielu taszczyło jeszcze toboły, żywność. Niepoprawny instykt własności! Widziałem tam rzeczy przeraźliwe w swej grozie – a przede wszystkim oddzielanie dzieci od rodziców. Pewien ojciec 2 dzieci: 6-letniego i paromiesięcznego, którego żona była już dawniej wywieziona, miał wolną drogę do życia, ale bez dzieci. Zostawił je na środku ulicy i wszedł do owej bramy. (...) Nie zapomnę. Stary, może 80-letni Żyd, zapewne dziadek, ukląkł przed SS-manem, 20-letnim smarkaczem, chciał wyłagać życie chłopca, którego prowadził. Niemiec śmiał się. Nie zapomnę.

Źródło: Barbara Engelking, Feliks Tych, Andrzej Żbikowski, Jolanta Żyndul, *Pamięć: historia Żydów polskich przed, w czasie i po zagładzie*, Fundacja Shalom, Warszawa 2004

Źródło nr 9, grupa 3

Źródło: Powstanie w getcie warszawskim. Płoną podpalone przez Niemców kamienice przy ulicy Zamenhofs. (Domena publiczna)

Źródło nr 10, grupa 4

Ludwig Fischer, gubernator dystryktu warszawskiego, w notatce z dnia 11.10.1944 r. informował:

Warszawę należy spacyfikować, to znaczy jeszcze w ciągu wojny zrównać z ziemią, o ile konieczności wojskowe, związane z umocnieniami, nie stoją temu na przeszkodzie. Przed zburzeniem należy usunąć wszystkie surowce, tekstylia i meble. Główne zadanie spoczywa na administracji cywilnej. Powyższe podaję do wiadomości, ponieważ ten nowy rozkaz Führera o zburzeniu Warszawy ma olbrzymie znaczenie dla dalszej nowej polityki w sprawie Polski.

Źródło: Jerzy Sawicki: *Zburzenie Warszawy. Zeznania generałów niemieckich przed polskim prokuratorem, członkiem polskiej delegacji przy Międzynarodowym Trybunale Wojennym w Norymberdze*. Warszawa, Instytut Wydawniczy „Kolumna”, 1949, s. 78.

Źródło nr 11, grupa 4

Kanałami w Powstaniu Warszawskim

Brak pomocy i druzgocąca przewaga nieprzyjaciela zmusiły oddziały powstańcze, tym razem dosłownie, do „zejścia do podziemia” – do sieci kanałów warszawskich, które stały się placem boju i środkiem komunikacji między dzielnicami rozłączonymi pierścieniem niemieckiej stali. (...) Według oceny Sztabu Głównego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie opracowanej po zakończeniu wojny, „łączność pomiędzy poszczególnymi ogniskami walki, przesuwanie uzupełnień, dostawy amunicji i żywności, ewakuacja rannych, ewakuacja oddziałów – wszystko to odbywało się kanałami”. Nieprzyjaciel zorientował się w takim użyciu kanałów dopiero w drugiej części powstania i zareagował budowaniem zapór (aby podwyższyć poziom wody), rzucaniem granatów przez włazy i nawet gazowaniem niektórych części sieci kanałowej (...).

Sieć, którą zaczęto budować w połowie XIX wieku, składała się z dwóch zasadniczych typów kanałów: tzw. burzowce, przez które opróżniano nadmiar cieczy i wody po deszczach, i normalne, małe kanały, które były wszędzie. Burzowce były wysokie, niektóre miały drewniane chodniki dla ułatwienia naprawy i dozoru i z powodu braku deszczów w okresie powstania były w większości suche. Taki burzowiec łączył Śródmieście ze Starówką, ale dowództwo nie chciało go używać przedwcześnie, spodziewając się masowej ewakuacji. Do tego czasu używano tylko małego kanału.

(...) Zaledwie uformowaliśmy „ogonek”, artyleria niemiecka zaczęła bić w rzekę i w pozostałe domy Czerniakowa. Ludzie rzucili się do włazu, klnąc i popychając się. Nie wiem, jak dostałem się do wnętrza ze swoim karabinem i chlebakiem pełnym amunicji i granatów.

Był to burzowiec. Można było iść wygodnie, bez schylania się i tu, i tam, były światła elektryczne, nie wiem skąd. Dziewczęta stojące na skrzyżowaniach kanałów ostrzegały, że bę-

dzie spiętrzona woda przez worki z piaskiem rzucone przez Niemców. Nie było to głębokie. Ostatni kanał był wąski i „transport” został opóźniony, kiedy jedna kobieta zasłabła i trzeba ją było popychać i nosić.

Był wczesny poranek, kiedy po czterech godzinach wyszedłem z kanału w śpiącej, podmiejskiej dzielnicy. Akowiec w szarym kombinezonie, z pistoletem, uśmiechał się. Dziewczęta z czystymi włosami roznosiły kawę czy herbatę – nie wiem, był to ciepły płyn. Siedzieliśmy na jakichś kłocach czy kłodach i patrzyliśmy na niebo. W oddali słychać było jakieś strzały. Dla nas nie znaczyły nic.

Cztery dni później rozpoczął się druzgocący szturm niemiecki na Mokotów. Po trzech dniach walk resztki grupy „Radosława” dostały rozkaz wycofania się na Śródmieście – kanałem. Pomimo że zostałem ranny poprzedniego dnia i kuląłem, dwie młode sanitariuszki zaprowadziły mnie na ul. Szustra, gdzie właz do kanału ochroniony był barykadą. Poprosiłem dowódcę, abym mógł zostać na Mokotowie – bałem się, że „woda” kanałowa może zakazić moje rany. I bałem się kanałów.

„Trzymaj się” – powiedział i zniknął w czarnym otworze. „Trzymaj się” – mówili koledzy, idąc za nim. Nazajutrz rano, leżąc w piwnicy zmienionej na szpital na ul. Bałuckiego, dostałem się do niewoli na prawach jeńca wojennego. Ostatni marsz kanałem mojego oddziału trwał 14 godzin i wielu ludzi postradało zmysły, błądząc w podziemnym labiryncie bez przewodników.

Andrew Borowiec

Źródło: <http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/relacje/relacje.html>

Źródło nr 12, grupa 4

Zeznanie Wandy Lurie o zbrodniach popełnionych przez Niemców w fabryce „Ursus” przy ul. Wolskiej w Warszawie:

Nr 17

Sygn. 249/z/I, k. 202

Dnia 10.XII.1945 r. w Warszawie p.o. SO H. Werenko, dOKBZN, przesłuchała niżej wym. świadka. Świadek: WANDA FELICJA LURIE z d. Podwysocka, ur. 23.V.1911 r., zam. w Podkowie Leśnej, ul. Dębowa 2.

(...) W dniu 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 3 po południu rozpoczęły się na naszym punkcie zacięte walki. Powstańcy wybudowali w pobliżu naszego domu, tj. na rogu Wolskiej i Górczewskiej, dwie zapory. W sąsiednim domu znajdowały się karabiny maszynowe, amunicja, granaty. Sytuacja od pierwszych chwil była bardzo ciężka. Liczni zamieszkujejący tu volksdeutsche strzelali z ukrycia do powstańców i wskazywali Niemcom położenie i sytuację Polaków. Użyto do akcji czołgi – tygrysy, rozbito szereg domów. Czołgi niemieckie atakowały od ulicy Górczewskiej i od Wolskiej i wtargnąwszy na nasz teren, Niemcy wyciągnęli z domów mężczyzn, każąc im rozbierać barykady. Jednocześnie podpalamo parę domów, rzucając z ulicy do mieszkań butelki z benzyną. Ludność, której nie wezwano przedtem do opuszczenia mieszkań, uniemożliwione miała wyjście na ulicę.

Do dnia 5 sierpnia przebywałam w piwnicy domu z trojgiem dzieci w wieku lat 11, 6, 3,5 i sama będąc w ostatnim miesiącu ciąży. Tegoż dnia o godz. 11–12 wkroczyli na podwórko żandarmi niemieccy oraz Ukraińcy, wzywając ludność do natychmiastowego opuszczenia domu. Kiedy mieszkańcy piwnic od strony podwórza wyszli, żandarmi wrzucili do piwnic granaty zapalające. Zapłonął popłoch i pośpiech. Nie mając przy sobie męża, który nie powrócił z miasta, ociągałam się z opuszczeniem domu, miałam nadzieję, że pozwolą mi zostać. Musiałam jednak opuścić dom. Wraz z dziećmi i rodziną Gulów wyszłam na ulicę Działdowską. Domy na ulicy już płonęły (...).

Źródło: Szymon Datner, Kazimierz Leszczyński (red.): *Zbrodnie okupanta w czasie Powstania Warszawskiego w 1944 roku (w dokumentach)*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1962, s. 61–65.

Test sprawdzający dla ucznia do tematu lekcji:

Miasto pamięci

1. Generalne Gubernatorstwo to jednostka administracyjno-terytorialna utworzona w październiku 1939 r. z ziem:

- które zostały wcielone bezpośrednio po walkach do III Rzeszy
- które nie zostały wcielone bezpośrednio do ZSRR
- które nie zostały wcielone bezpośrednio do III Rzeszy

2. Gdzie znajdowała się stolica Generalnego Gubernatorstwa?

- w Warszawie
- w Krakowie
- w Lublinie

3. Prezydent Warszawy i przewodniczący Komitetu Obywatelskiego w czasie obrony Warszawy w 1939 r. to:

- Stefan Żeromski
- Stefan Rowecki ps. „Grot”
- Stefan Starzyński

4. Plan urbanistyczny dla miasta Warszawy z czasów II Wojny Światowej, będący elementem polityki niemieckiej w stosunku do stolicy Polski w latach 1939–1945, to:

- Plan Pabsta
- Plan trzyletni
- Plan sześćioletni

5. Zbiorowe egzekucje przeprowadzane w Warszawie przez okupantów niemieckich jesienią 1939 r. objęły kilkuset Polaków – przede wszystkim przedstawicieli warszawskiej inteligencji. Doszło do nich:

- na terenie tzw. ogrodów sejmowych w Warszawie
- na terenie Zamku Królewskiego
- na terenie Cytadeli Warszawskiej

6. To największe niemieckie więzienie śledcze w Warszawie i Generalnym Gubernatorstwie. W latach okupacji niemieckiej przeszło przez nie około 100 tys. ludzi:

- Gęsiówka
- Pawiak
- Pod Zegarem

7. Potoczna nazwa jednego z głównych sposobów używanych przez Niemców, podczas II Wojny Światowej, dla zatrzymania na ulicach Warszawy większej liczby przypadkowych przechodniów w celu uwięzienia ich, umieszczenia w obozach koncentracyjnych bądź skierowania na przymusowe roboty do Niemiec to:

- aresztowanie
- łapanka
- deportacja

8. Miejscem zbiorowych egzekucji przeprowadzonych między grudniem 1939 a lipcem 1941 r. przez funkcjonariuszy SS i policji niemieckiej na obrzeżach Puszczy Kampinoskiej była/y:

- wieś Palmiry
- ruiny getta
- Bielany

9. Potoczna nazwa tzw. Nadzwyczajnej Akcji Pacyfikacyjnej, którą okupanci niemieccy przeprowadzili na terytorium Generalnego Gubernatorstwa między majem a lipcem 1940 r. to:

- Akcja Burza
- Akcja „Inteligencja”
- Akcja AB

10. Popularna nazwa nadana przez mieszkańców Warszawy obozowi KL Warschau, który został później przemianowany na filię obozu koncentracyjnego na Majdanku:

- „Gęsiówka”
- „Warszawka”
- „Pawianka”

11. Warszawski wieżowiec, wybudowany w latach 1931–1933 przy pl. Napoleona 9 (obecnie pl. Powstańców Warszawy) w stylu art déco. Miał wysokość 16 pięter, co czyniło go w ówczesnym czasie najwyższym budynkiem w Polsce i drugim w Europie. W czasie Powstania Warszawskiego został ostrzelany przez ok. 1000 pocisków. Był/a to:

- PAST-a
- Prudential
- Hotel Europejski

12. Dowódca SS i policji na dystrykt warszawski Generalnego Gubernatorstwa podczas okupacji niemieckiej w Polsce, zwany katem Warszawy. Z rozkazu Komendy Głównej Armii Krajowej skazany na śmierć za masowe egzekucje Polaków. Wyrok wykonano 1.02.1944 r. Był to:

- Franz Kutschera
- Hans Frank
- Odilo Globocnik

13. Siedziba więzienia Gestapo w centrum dzielnicy niemieckiej w Warszawie, gdzie zginął najwyższy przedstawiciel władz cywilnych Polskiego Państwa Podziemnego – delegat Rządu RP na Kraj, Jan Piekalkiewicz. Torturowano tam także Janka Bytnara „Rudego”. Była ona na:

- placu przy ulicy Dzielnej i Pawiej
- ulicy Rakowieckiej 37
- alei Szucha 25

14. Nur für Deutsche (pol. Tylko dla Niemców) to napis umieszczany podczas II Wojny Światowej w okupowanych przez III Rzeszę krajach na środkach transportu oraz budynkach i w miejscach użyteczności publicznej, takich jak: parki, kawiarnie, teatry i kina, np. na tramwajach linii 0 w Warszawie. Kto mógł z nich korzystać?

- administracja niemiecka i członkowie partii nazistowskiej NSDAP
- żołnierze Wehrmachtu oraz polscy cywile
- członkowie Polskiego Państwa Podziemnego

15. Rozporządzenie o oznakowaniu Żydów opaską z gwiazdą Dawida miało wejść w życie 1 grudnia 1939 r. Za nieprzestrzeganie tego rozporządzenia groziła, o czym decydował Sąd Specjalny.

- kara grzywny
- kara śmierci
- kara więzienia

16. Prowadzona przez Niemców polityka kulturalna miała na celu przeprowadzenie fizycznej likwidacji tysięcy uczonych i artystów, a kradzieży lub zniszczeniu uległy niezliczone dzieła sztuki. Polakom jako podłodzie pozostała niemiecka propaganda w

- Teatrze Narodowym, np. „Pan Tadeusz”
- prasie gadzinowej, np. „Kurier Warszawski”
- programach typu reality-show np. „Big Brother”

